

Т. В. Степанова

д.ю.н., проф.,

завідувачка кафедри конституційного права та правосуддя

ОНУ імені І. І. Мечникова

**ДОКТРИНА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО
РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ В
КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІ:
ДОСВІД УКРАЇНИ ТА ПРАКТИКА ЄСПЛ**

Становлення та вплив принципу пропорційності на всі сфери життєдіяльності почалося з Рішення Конституційного Суду України від 25 січня 2012 р. № 3-рп/2012, в якому Суд зазначив, що «одним із елементів верховенства права є принцип пропорційності, який у сфері соціального захисту означає, зокрема, що заходи, передбачені в нормативно-правових актах, повинні спрямовуватися на досягнення

легітимної мети та мають бути співмірними з нею» [1].

Загальновідомо, що в ході реформи 2016 р. норми Конституції та всіх вітчизняних процесуальних кодексів зазнали суттєвих змін. Зокрема, Цивільний процесуальний кодекс, Господарський процесуальний кодекс та Кодекс адміністративного судочинства були викладені в новій редакції з внесенням до процедури судочинства значних новелі ці новели, в тому числі, змінили доктринальний підхід до доступу до правосуддя в частині пропорційності.

Цей принцип не тільки був закріплений як окремий різновид у законодавстві України, але й вплинув на підходи до реалізації інших принципів.

Наприклад, до 2016 р. в Україні панувала доктрина перегляду переважної більшості апеляційних та касаційних скарг, в той час як після набрання чинності цими положеннями держава забезпечила лише право «на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення» [2]. Тобто право на касаційне оскарження стало обумовленим випадками, визначеними законом. Одночасно з'явилися так звані «касаційні фільтри» – умови, за наявності яких Верховний Суд приймає до розгляду касаційні скарги. І у разі відсутності таких умов касаційний перегляд взагалі не відбувається.

Принцип пропорційності вплинув і на питання строків розгляду справ. По-перше, в ст.129 Конституції України однією з основних засад судочинства закріплено «розумні строки розгляду справи судом» [3]. Дійсно, пореформенні редакції процесуальних кодексів встановили різні форми провадження залежно від складності справи,

кількості учасників, необхідності проведення додаткових досліджень, проведення експертиз, залучення до справи свідків тощо. І різні форми провадження відрізняються як за процедурою (виключенням окремих стадій, спрощенням доказування), так за строком розгляду справи. Вказане слід підтримати, оскільки впровадження таких форм є позитивним кроком для реалізації принципу процесуальної економії та зменшення завантаженості судів.

Слід зауважити, що ЄСПЛ займає позицію, що тривалість провадження має оцінюватися з урахуванням конкретних обставин справи та з урахуванням критеріїв, викладених у прецедентній практиці Суду, зокрема, складності справи, поведінки заявника та відповідних органів (рішення у справі «Зяя проти Польщі»), а також предмету оскарження (рішення у справах «Дудар та інші проти України»). У рішенні у справі «Фрайдлендер проти Франції» ЄСПЛ наголошує, що обґрунтованість тривалості проваджень має бути оцінена окремо для кожної справи відповідно до її обставин.

При цьому доречно зазначити, що таке спрощення процесуальної форми може відбуватись виключно за згоди сторін, з урахуванням згоди третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору та у випадку, коли ціна позову та інші обставини справи потрапляють під визначення категорії малозначних справ, які розглядаються в порядку спрощеного позовного провадження.

Слід враховувати і інтереси захисту певних осіб, які самі себе не можуть захистити, і державні інтереси. Наприклад, ЄСПЛ у правовій позиції у справі «ŠEKS v. CROATIA» від 03.02.2022 р. за заявою № 39325/20 вказав, що така відмова може бути обґрунтована

«необхідністю забезпечення незалежності, цілісності, національної безпеки та збереження міжнародних відносин» [4]. Суд дослідив, що оцінюючи пропорційність втручання у свободу вираження поглядів, гарантовану ст.10 Конвенції, компетентні органи провели детальний аналіз пропорційності, порівнюючи інтереси Заявника з суспільними інтересами: більшою мірою запит Заявника про отримання доступу до матеріалів був задоволений; рішення про відмову розсекретити деякі із запитуваних матеріалів було переглянуто адміністративними та судовими органами. При цьому спосіб оцінки запиту Заявника національними органами влади не був позбавленим належних процесуальних гарантій [4].

Тому справи, матеріали в яких стосуються національної безпеки, суперечать меті, для якої, насамперед, ця інформація була засекречена. У зв'язку з цим Суд дійшов висновку, що втручання у свободу отримання заявником інформації було необхідним і пропорційним важливій меті національної безпеки. Тому порушення ст.10 Конвенції в цій справі не було [4].

Торкнувся принцип пропорційності і судових витрат, зокрема, питання їх розподілу. В кожному конкретному випадку адвокат має обґрунтувати витрати, їх суму, пов'язаність зі справою. І суд може зменшити розмір судових витрат у випадку непропорційності виставлених гонорарів.

При обранні форми поведінки та можливості пропорційного спрощення та, відповідно, обмеження прав людини ЄСПЛ в ухвалі у справі «МПП "Голуб" проти України» від 18 жовтня 2005 р. (заява № 6778/05) зазначив, що при оцінці правомірності та виправданості

обмежень прав людини «Суд послідовно вирішує чотири групи питань:

Чи було передбачене законом те обмеження (втручання), що заперечується;

чи переслідувало воно одну з легітимних цілей, зазначених у конвенції;

чи було воно необхідним у демократичному суспільстві;

чи було воно співрозмірним до тієї правової мети, яка досяглась» [5].

ЄСПЛ неодноразово наголошував, що право на звернення до суду, одним з аспектів якого є право доступу до суду, не є абсолютним; воно може бути обмеженим, особливо щодо умов прийнятності скарги, оскільки за своєю природою це право вимагає регулювання з боку держави, яка щодо цього користується певними межами самостійного оцінювання. Проте, право доступу до суду не може бути обмежене таким чином або такою мірою, що буде порушена сама його сутність.

Загалом з часом більшість принципів (основних засад) судочинства зазнало впливу принципу пропорційності, утворивши своєрідну доктрину співрозмірності та пропорційності. І це слід підтримати, оскільки загальновідома фраза «мета виправдовує засоби» підтвердила свою ефективність роками і десятиріччями і має розповсюджуватися на всі сфери життєдіяльності. Особливо останнім часом, коли світова криза та воєнні дії на території України не можуть виправдати «легке» ставлення до зайвого витрачання часу або коштів задля забезпечення належного рівня захисту прав та

законних інтересів учасників справи.

Список використаної літератури

1. Рішення Конституційного Суду України від 25 січня 2012 р. № 3-пп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text>.

2. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України № 1401-VIII від 02.06.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n6>.

3. Конституції України 6 Закон України від 28.06.1996 р., з наступ. змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

4. Правова позиція ЄСПЛ у справі «ŠEKS v. CROATIA» від 03.02.2022, заява № 39325/20. URL: <https://cutt.ly/jXIBKrm>.

5. Ухвала ЄСПЛ щодо прийнятності у справі «МПП "Голуб" проти України» від 18.10.2005 р. (заява № 6778/05). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_224#Text.